उपमान – शस्त्रीश्यामा । कुमुदश्येनी । हंसगद्गदा । न्यग्रोधपरिमण्डला । दूर्वाकाण्डश्यामा । शरकाण्डगौरी । 'उपमानानि सामान्यवचनैः' (२.१.५५/७३४) इति समासः । शस्त्रीशब्दो ङीष्प्रत्ययान्तोऽन्तोदात्तः । कुमुदशब्दोऽपि कौ मोदते इति मूलविभुजादित्वात् (वा. २३२) कप्रत्ययान्तः, 'नब्विषयस्यानिसन्तस्य' (फि. सू. २६) इति [1]वा आद्युदात्तः । हंसशब्दो 'वृतॄवदिहनिकमिकशिभ्यः सः' (उ. ३४९) इति सप्रत्ययान्तः । न्यग्रोहति इति न्यग्रोधः, पचादित्वादच्प्रत्ययान्तः, तस्य 'न्यग्रोधस्य च केवलस्य' (७.३.५/१५४३) इति निपातनाद् हकारस्य धकारो मध्योदात्तत्वं च । दूर्वाकाण्डशरकाण्डशब्दौ षष्ठीतत्पुरुषावुत्तरपदाद्युदात्तौ । उपमान ।

अव्यय – अब्राह्मणः । अवृषलः । कुब्राह्मणः । कुवृषलः । निष्कौशाम्बिः । निर्वाराणसिः । अतिखट्वः । अतिमालः । एतान्यव्ययान्याद्युदात्तानि ।

[७०६] अव्यये नञ्कुनिपातानामिति वक्तव्यम् । (म. भा. ३. १२३)

इह मा भूत्, स्नात्वाकालकः इति । अव्यय ।

द्वितीया – मुहूर्तसुखम् । मुहूर्तरमणीयम् । सर्वरात्रकल्याणी । सर्वरात्रशोभना । 'अत्यन्तसंयोगे च' (२.२.२९/६९१) इति द्वितीयासमासः । मुहूर्तशब्दः पृषोदरादिरन्तोदात्तः । सर्वरात्रशब्दोऽप्यच्प्रत्ययान्तः । द्वितीया ।

कृत्य – भोज्योष्णम् । भोज्यलवणम् । पानीयशीतम् । हरणीयचूर्णम् । भोज्यशब्दो ण्यदन्तोऽन्तस्वरितः । पानीयहरणीयशब्दयोः 'उपोत्तमं रिति' (६.१.२१७/३७३३) इति ईकार उदात्तः ॥

वर्णो वर्णेष्वनेते । (३/३७३७)

प्रकृत्या पूर्वपदम्, तत्पुरुषे इति च वर्तते । [2]वर्णं वर्णवाचि पूर्वपदं वर्णवाचिष्वेवोत्तरपदेषु एतशब्दवर्जितेषु परतस्तत्पुरुषे समासे प्रकृतिस्वरं भवति । कृष्णसारङ्गः । लोहितसारङ्गः । कृष्णकल्माषः । लोहितकल्माषः ।[3] 'कृषेर्वर्णे' (उ. २९१) इति कृष्णशब्दो नक्प्रत्ययान्तः अन्तोदात्तः । लोहितशब्दोऽपि 'रुहेरश्च लो वा' (उ. ३८१) इति इतन्प्रत्ययान्तः आद्युदात्तः । वर्णः इति किम् ? परमकृष्णः । वर्णेषु इति किम् ? कृष्णतिलाः । अनेते इति किम् ? कृष्णैतः । लोहितैतः ॥

---

1. वा नास्ति फ. 2. वर्णं ड, नास्ति क. 3. अत्र इत्यधिकम् ब.